

АНАЛІЗ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СВІТОВОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

ВОВЧЕНКО О.В.

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та журналістики, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», молодший науковий співробітник, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7502-5702>

Захист від небажаних зовнішніх впливів і внутрішніх змін, інакше кажучи, потреба в безпеці – це основна потреба як життя окремої людини, сім'ї, так і різних об'єднань людей, включаючи суспільство і державу. Необхідність забезпечення безпеки супроводжує особистість, суспільство протягом усього життя [1; 2]. Експерти відзначають погіршення ситуації в світі, зростання нестабільності, конфліктного потенціалу та військової небезпеки. Посилення напруженості відбувається на тлі розгортання глобальної економічної кризи. На думку експертів, наслідки кризи проявляться не тільки в економіці і соціальній сфері, але і, в значній мірі, відобразяться на міжнародних відносинах. Зокрема, загостриться боротьба за лідерство в світі, посилиться гонка озброєнь, знизиться роль структур і правових механізмів, що забезпечують міжнародну безпеку. Найбільш уразливими до економічної кризи та її наслідків виявляться країни, що розвиваються, в тому числі – Україна [3; 4]. Як відомо, надійна, ефективна система забезпечення економічної безпеки може служити гарантом суверенітету і незалежності країни, її стабільного та сталого соціально-економічного розвитку.

Забезпечення державної безпеки і обороноздатності країни в усі часи вимагало розвиненої економіки. За часів «холодної війни», економіка СРСР розвивалася нерівномірно; активно розвивалися тільки ті її частини, які забезпечували обороноздатність країни, гарантуючи її безпеку. Тепер ситуація змінилася. В даний час розвиток військової техніки і технологій призвів до практичної неможливості ведення війни у великих масштабах. Основною зброєю в ХХІ столітті більшою мірою стають економічні та фінансові методи. Більшість країн світу не мають свого конкурентоспроможного науково-технічного потенціалу та повністю залежать від техніки і технології розвинених країн. Країни, що розвиваються, в тому числі й Україна, залежать від політики міжнародних фінансових організацій – МВФ, Світового банку та МБРР. Ці організації були створені в кінці Другої світової війни для закріплення переваги США у фінансовій сфері й, за допомогою цього, в економічній сфері. По мірі включення України в світову економіку, її залежність від стану і тенденцій світових фінансових потоків зростає. Практика 90-х років та початку нового століття показала високу ефективність інформаційно-фінансової зброї, яка дозволяє вирішувати політичні завдання без ведення бойових дій [1; 2].

У контексті гарантування економічної безпеки держави модернізація української економіки виступає базовою основою її стабільного зростання й

покращення рівня добробуту населення. Нові вимоги, пов'язані з євроінтеграцією України, через значну конкуренцію ставлять на часі актуальність потреби в постійному забезпеченні економічної безпеки країни. Разом з тим, нерозвинені та слабко використані можливості економічного росту не створюють потенціал для утримання достатнього рівня економічної безпеки держави. Вони полягають у наступному: значний ступінь зношеності основних засобів, недостатній рівень інновацій у технологічних процесах, висока капіталоемність та постійний витік вітчизняного капіталу за кордон, затягування конфлікту на сході України.

Процес забезпечення економічної безпеки України має стати системним виконанням послідовних дій, які полягають у постійній позитивній зміні явищ та станів цього процесу, що має бути закладено насамперед через стратегічно важливу функцію цілепокладання. Тому варто визначити економіку країни як складну багаторівневу структуру, яка охоплює окремі її одиниці, об'єднані у підсистеми за функціональними ознаками та сконцетровані на досягнення стратегічних цілей шляхом взаємно підсилювальних дій.

Виходячи з вищезазначеного, можемо зробити визначення забезпечення економічної безпеки держави як процесу організації дій кумулятивно сприйнятливих окремих підсистем економіки країни, які мають свої функції, джерела, механізми та закони розвитку. Такі підсистеми, як правило, за рахунок взаємного обміну мають властивість максимального самозбереження. Відповідно, системи не існують відокремлено, а тільки у взаємозв'язку з метою інформаційного, енергетичного та матеріального обміну, але, разом з тим, визначаються автономністю й зменшенням впливу взаємозв'язків.

Економічна безпека держави входить до розгалуженої системи національної безпеки та, разом з тим, має власну складну структуру, яка, в свою чергу, поділяється теж на складові елементи. Їх перелік неоднозначний, навіть викликає у наукових колах певні суперечності, оскільки окремі складові національної безпеки (соціальна, демографічна, енергетична тощо) визначені на законодавчому рівні та включені до системи економічної безпеки, що викликає дискусію серед учених і практиків [5]. Складовими економічної безпеки відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки [6].

Оцінка стану економічної безпеки держави відбувається через порівняння розрахованих індикаторів безпеки до їх порогових значень. Якщо спостерігається значне відхилення від порогового значення, то це є результатом чи то позитивного, чи то негативного впливу на інтегральний рівень окремої складової системи економічної безпеки [5]. У процесі забезпечення економічної безпеки держави важливим також є упередження стану, коли певні параметри безпеки перевищують її граничний рівень. На думку А. Качинського, це дає змогу при їх порівнянні визначити ймовірні «небезпечні зони» та рівні цієї небезпеки (допустимий ризик – передкризовий стан – кризовий стан), і, крім

того, створити умови, потрібні з метою покращення здатності економічного імунітету країни [7].

Постійний контроль за граничним рівнем показників економічної безпеки держави, системне визначення його показників дають можливість більш-менш системно відстежувати ситуацію. Якщо не відбудеться своєчасного гальмування відповідних процесів, це призведе до серйозного кризового стану. Як висновок, визначення граничних значень індикаторів стану економічної безпеки виступають вагомим інструментом для аналізу, прогнозування і стратегічного планування [7]. Іншими словами, порогові значення індикаторів економічної безпеки надають національним інтересам у галузі економіки кількісну визначеність і в той же час є критерієм оцінки діяльності окремих суб'єктів управління.

Якщо розглядати рівень економічної безпеки України за складовими (рис. 1) станом на 2011-2018 роки, слід зазначити, що, за останніми даними, з 9 субіндексів покращилися лише 4, а 2 залишилися на місці попереднього року, що теж можна вважати як негативну тенденцію, оскільки світова економіка постійно розвивається і будь-яке «стояння на місці» зрештою перетворюється в негативну динаміку.

Як видно з рисунка 1, жодна зі складових економічної безпеки в період, що аналізується, не перебувала в критичній зоні, при цьому 6 індикаторів знаходяться в зоні, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки. Проте 3 із них лише нещодавно піднялися з небезпечної зони: макроекономічна (покращення в I півріччі 2018 р.); фінансова (в небезпечній зоні перебувала до 2016 р. включно); зовнішньоекономічна (з 2016 р. піднялася на задовільний рівень, після чого залишається без змін на рівні 40 %).

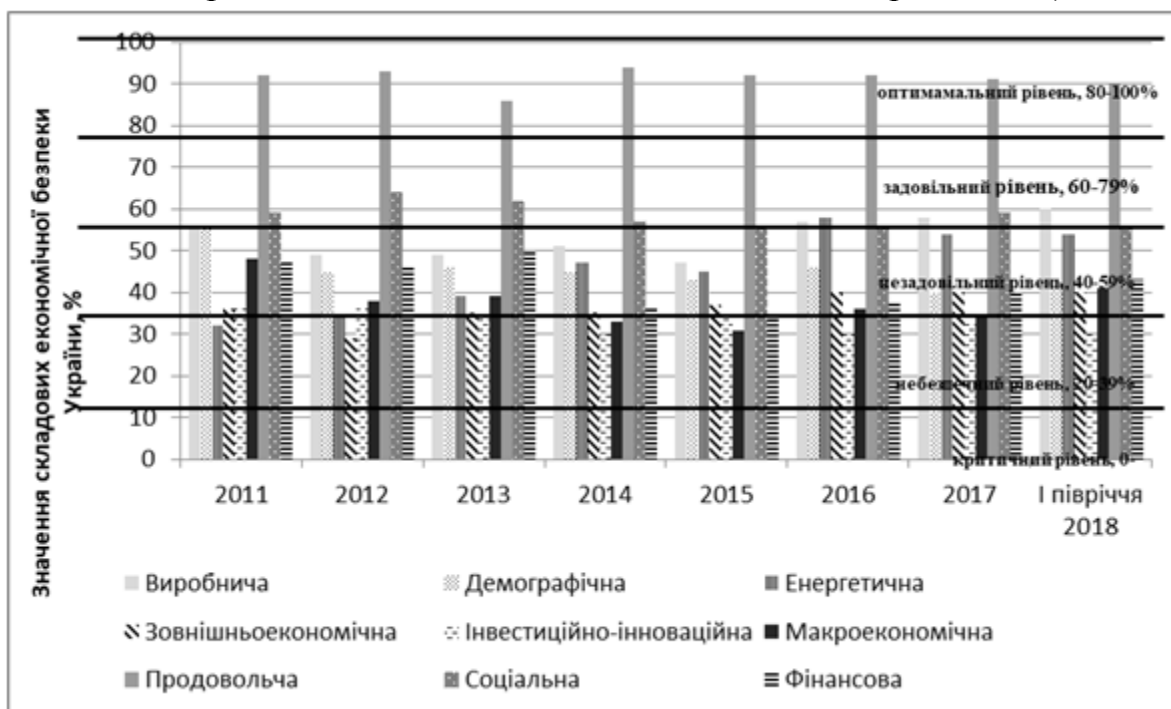

Рис. 1. Рівень складових економічної безпеки України в період 2011 – I півріччя 2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [11–13]

Причинами хоч і незначного, але покращення макроекономічної безпеки є зменшення індексу споживчих цін у 2018 р. на 3,9 % у порівнянні з попереднім роком, також зменшився рівень безробіття з 9,9 % у 2017 р. до 9,1 % у 2018 р. [8], реальні доходи населення зросли на 9,9% порівняно з попереднім роком [9], разом із тим, відновилося зростання заощаджень населення, що забезпечило і зростання схильності до заощаджень – приріст заощаджень населення у 2017 р. склав 1,2 % [10], рівень тіньової економіки у 2018 році склав 30 % від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. менше за показник 2017 р. (рис. 2) [11].

Рис. 2. Значення вибірових показників макроекономічної безпеки України у період 2011 – 2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [8; 11-13]

Фінансова безпека протягом 2014-2016 рр. перебувала в небезпечній зоні, при цьому її рівень у 2014 р. є найнижчим за весь аналізований період, що виступає наслідком дестабілізації ситуації на валютному й грошово-кредитному ринках та загострення проблем у борговій, бюджетній і банківській сферах (рис. 3).

Важливим показником фінансової складової економічної безпеки є рівень внутрішніх та зовнішніх боргів, сума яких в Україні зростає з кожним роком, що свідчить про недостатні обсяги міжнародних резервів. Як видно з рис. 4, міжнародні резерви України в 2018 р. у порівнянні з 2014 р., який відзначився найгіршими показниками, збільшилися майже на 64 %, але так і не досягли рівня 2011 р. Зазначене вказує на посилення фінансової нестабільності в країні та погіршення здатності України забезпечувати захист національних фінансових інтересів.

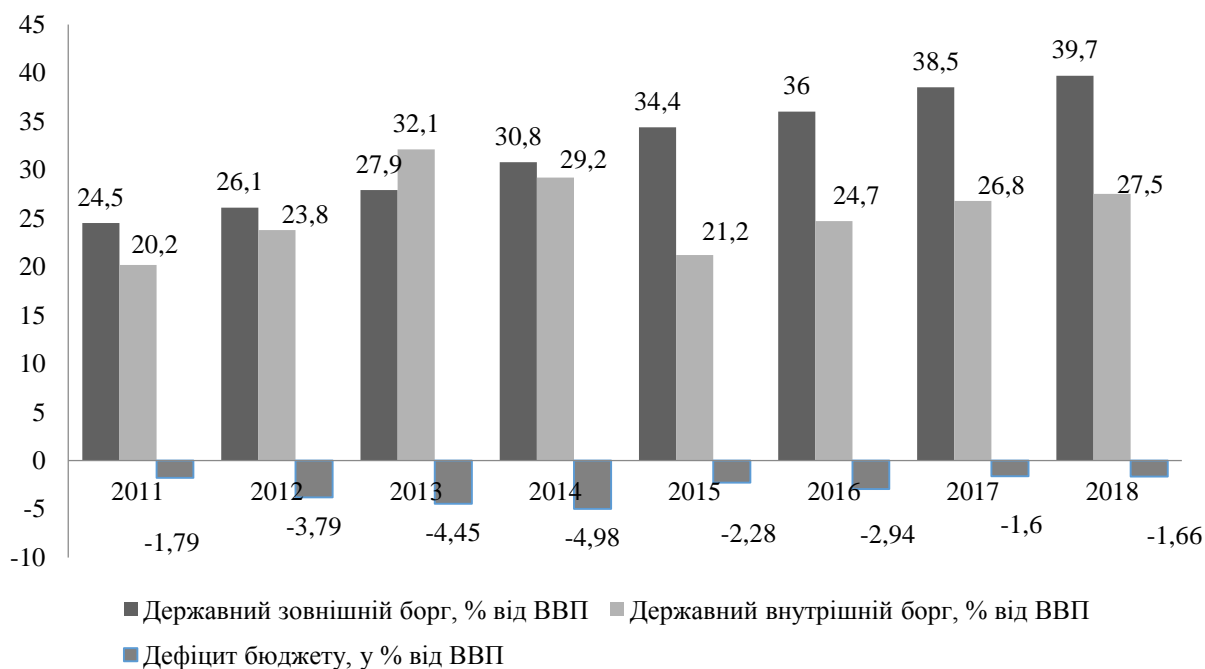

Рис. 3. Значення деяких показників фінансової безпеки України у період 2011 – 2018 рр., % від ВВП

Джерело: складено автором на основі [13]

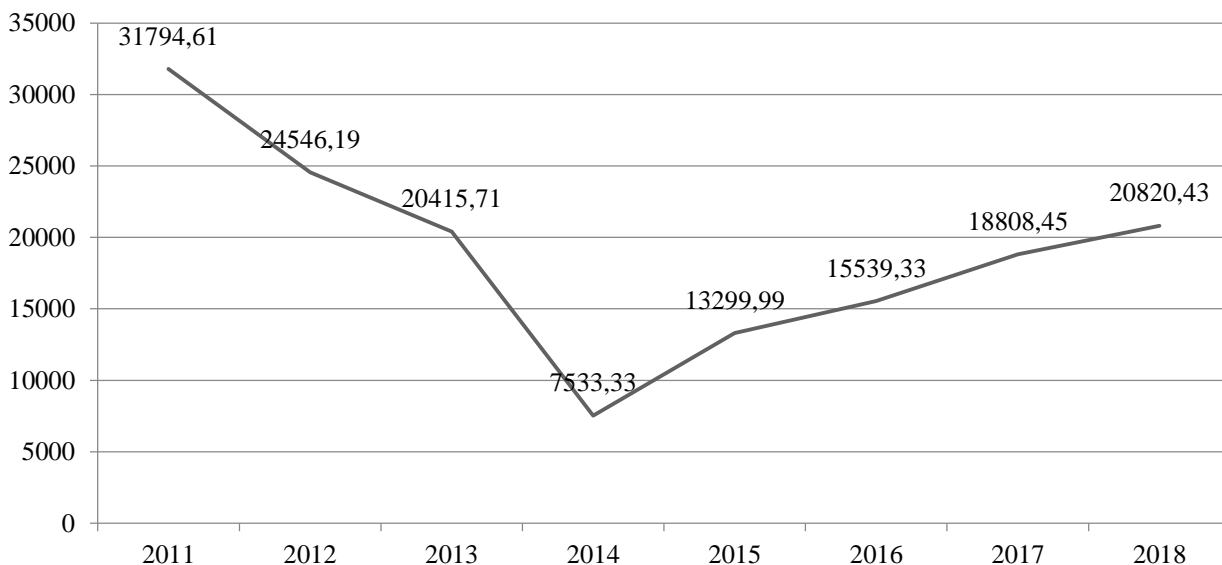

Рис. 4. Офіційні міжнародні резерви України з 2011 по 2018 рр. (млн. дол. США)

Джерело: складено автором на основі [13]

Аналізуючи ситуацію, яка склалася з вітчизняною бюджетною сферою, можемо вказати на присутність диспропорцій у її розвитку. Виходячи зі стратегічного плану, тільки конкурентоздатна економіка може забезпечити бюджетну безпеку [9]. Як висновок, основу бюджетної безпеки країни має визначати спроможність України самостійно втілювати державну політику економічних процесів згідно зі своїми національними економічними інтересами. Як відомо, на стабільність бюджетної системи впливають рівень

дефіциту бюджету, а також платіжний баланс, обсяги зовнішніх і внутрішніх боргів, стабільність цін, національної валюти, крім того, розвиток ринку цінних паперів та масштаби інвестиційних вливань й ін.

У світлі підходу захисту національних економічних інтересів, визначені негативні фактори, що створюють появу небезпек та значно впливають на рівень фінансової й бюджетної безпеки: збільшення тіньової економіки, порушення балансу бюджетної сфери шляхом зменшення доходів за основними статтями державного бюджету та значного збільшення витрат бюджету, втрата прямих інвестиційних вливань і фінансів від реального сектору економіки, девальвація національної валюти й інші структурні негативні зміни вітчизняної економіки. Збільшення обсягів державного та гарантованого державою боргів до показників з абсолютними для ризику значеннями варто включити до системних небезпек бюджетній безпеці держави, а це, в свою чергу, підвищує загрози щодо дефолту.

Разом з тим, вагомою загрозою бюджетній безпеці є виражена виснаженість внутрішніх джерел фінансових ресурсів. Такими джерелами є: прибуток суб'єктів господарювання, доходи населення, бюджетів за всіма рівнями, амортизаційні відрахування, ресурси цільових фондів тощо. За ситуації, що сформувалася у вітчизняній економіці внаслідок тиску, з одного боку, економічних, з другого боку, неекономічних факторів, сталося збільшення до межі критичного рівня загроз економічній безпеці української економіки передусім через появу інших, абсолютно нових для країни небезпек [10].

Вагомою складовою економічної безпеки України є зовнішньоекономічна безпека. В умовах інтеграції економіки України до світової економічної системи роль зовнішньоекономічної безпеки стає дедалі відчутнішою. Зовнішньоекономічна безпека полягає у спроможності держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заподіяні ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам [14].

Як видно з табл. 1, коефіцієнт покриття імпорту експортом у 2015 р. мав позитивний показник, але за останні 2 роки пішов на спад, тому Україна ще залишається імпортозалежною.

Таблиця 1

Значення деяких показників зовнішньоекономічної безпеки України у період 2011 – 2017 рр.

Найменування індикатора	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Покриття імпорту експортом	0,83	0,81	0,82	0,99	1,02	0,94	0,87
Експортна залежність, %	41,85	39,04	35,59	41,17	42,09	38,8	39,61
Імпортна залежність, %	50,54	48,06	43,3	41,56	41,43	41,47	45,37

Джерело: складено автором на основі [11]

За даними (рис. 1), до кінця 2017 року рівень виробничої безпеки залишався незадовільним, що пов'язано з посиленням рецесійних процесів української економіки, затягуванням збройного конфлікту на сході України, кризою українсько-російських відносин та загостренням економічного протистояння за умов переважної кількості до цього експортоорієнтованих українських промислових підприємств на Російську Федерацію та, відповідно, обмежень, введених Російською Федерацією для українського імпорту, низьким рівнем внутрішнього попиту на продукції національних підприємств і послабленням кон'юнктури на світових товарних ринках українського експорту, зокрема у зв'язку зі спадом росту міжнародної торгівлі. Крім того, головний фактор довготермінової дії, що призводить до неможливості збільшення виробничої складової економічної безпеки держави, - надміру значний знос за основними засобами виробництва (для прикладу, в 2014 р. у будівництві – 54,4%, у промисловості – 60,3%, у ВЕД «Транспорт та зв'язок» – 97,9%), а це, в свою чергу, не тільки негативно впливає на виробництво українських підприємств, а й призводить до зростання технічного й технологічного відставання України порівняно з розвиненими країнами світу, що демонструє частка реалізованої інноваційної продукції, яка за обсягом промисловості мала стійку тенденцію до зниження (з 3,8 % у 2011 р. до 0,7 % у 2017 р.) [9].

Незначне покращення (на 2 в. п.) рівня виробничої безпеки України можна пов'язати з поступовою інтеграцією України в ринковий простір Європи, налагодженням торгових зв'язків, появою нових ринків збуту тощо.

На I півріччя 2018 р. відбулося зменшення рівня продовольчої безпеки на 1 в. п. або на 1,1 %. Разом з тим, варто зазначити, що за весь проаналізований період рівень продовольчої безпеки України становить більше 80%, перебуває у межах оптимального рівня безпеки, а це, в свою чергу, вказує на належну спроможність національних виробників щодо задоволення потреб українських споживачів у харчових продуктах. Щоб розв'язати проблему продовольчої безпеки, яка є однією з базових складових стабільного розвитку держави, потрібно не тільки виробляти необхідний обсяг продуктів харчування, але працювати над охороною та підтримкою аграрних ресурсів, розвивати можливість їх відтворення й продуктивності, а це, в свою чергу, створить умови для забезпечення наступних поколінь від продовольчої кризи. В цьому й полягає стратегічне забезпечення продовольчої безпеки [15].

Рівень енергетичної безпеки України скоротився на 4 в. п. (2017 – I півріччя 2018 рр.), проте залишається в незадовільній зоні, піднявшись до неї лише в 2014 р. Першочерговою причиною такого стану є неналежне забезпечення викопними ресурсами, що показує індикатор частки власних джерел за балансом ПЕР держави (68,2 % у 2016 р.). Здатність збільшувати обсяги видобутку нафти незначні у зв'язку з тим, що головні родовища держави поступово вичерпуються, а нові не розробляються, оскільки інвестицій на разі немає. Разом з тим, протягом останнього десятиліття видобування вітчизняної нафти зменшилося на 45 %. Також імпорту ПЕР із РФ переважно серйозно перевищував сумарний імпорту енергоносіїв з інших держав. За період 2011–2013 рр. частка імпорту енергоносіїв з РФ становить 68–69 %, а по завершенню

часткової диверсифікації джерел постачання енергоносіїв за 2014 рік зменшилася на 23,5 %. На період початку 2017 р. частка імпорту енергоносіїв з Росії становила третю частину від частки загального обсягу їх імпорту, а це, відповідно до Методичних рекомендацій з розрахунку рівня економічної безпеки, – задовільне значення. Значну загрозу для енергетичної безпеки держави продовжує становити високий рівень енергоємності ВВП, який є перевищеним за більшість країн Європи у 2,5–3 рази (рівень енергоємності ВВП у відповідності з паритетом купівельної спроможності: Німеччина – 0,09; Угорщина – 0,10; Польща – 0,11; Чехія – 0,14; Україна – 0,31) [16].

Однією з основних проблем такого стану є зношення матеріально-технічної бази промислових підприємств, відставання рівня комп'ютеризації та автоматизації виробничих процесів, незначне використання енергоефективних технологій і відновлюваних джерел енергії, перевага в економіці галузей первинної переробки й т.ін. Відповідно до даних аналітичного центру імені Разумкова, Україна посідає одне з лідируючих місць у світі щодо рівня газоемності економіки [18]. Рівень витрат ВВП на газ в Україні в 9,1 раза вищий, порівняно з Польщею, й у 17,8 раза – ніж у Китаї. Такий стан є не тільки загрозливим для енергетичної безпеки, а й країни загалом.

Соціально безпечним суспільством вважається таке, стан економіки якого може гарантувати високий рівень життя, гармонійний і якісний розвиток особистості. У результаті скорочення обсягів суспільного виробництва з економіки вивільнилася значна частина працездатного населення (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка вибірових індикаторів соціальної безпеки України
(2011-2017 рр.)**

Індикатор	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рівень безробіття, %	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	2633	3026	3265	3480	4195	5187	7105
Населення з доходом нижче прожиткового мінімуму, %	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	3,8	3,8
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % від ВВП	3,6	4,0	4,0	3,6	3,7	3,2	3,4
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % від ВВП	6,4	7,0	6,9	6,4	5,8	5,4	5,96
Обсяг видатків зведеного бюджету на духовний та фізичний розвиток, % від ВВП	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	0,7	0,8
Обсяг видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, % від ВВП	7,8	8,6	9,5	8,8	8,9	10,8	9,6

Джерело: побудовано автором на основі [7; 11-13]

У 2015 р. на підприємствах, в організаціях, установах було зайнято лише 8065 тис. осіб, тобто 18,9 % усього населення України. Число безробітних, за визначенням МОП, склало 1654 тис. осіб або 9,1 % економічно активного населення. Протягом останніх чотирьох років рівень безробіття збільшився в

середньому на 2%, особливо небезпечним є те, що близько половини безробітних – люди молодого віку від 15 до 29 років. Частка населення, грошові витрати якої були нижчими за прожитковий мінімум, у 2014 та 2017 рр. склала відповідно 8,6% та 3,8%, що відображає позитивну динаміку. Для порівняння, цей показник у 2001 р. становив 26,2%. У 2017 р. показник середньомісячної номінальної заробітної плати підвищився на 62,9% від 2011 року.

За результатами аналізу динаміки обсягу видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у відсотках до ВВП виявилось, що, починаючи з 2013 р., відбувалося їх зменшення з 4 % до 3,4 % у 2017 р. У період 2012-2013 рр. значення індикатора знаходилося в порівняно безпечній зоні, а саме на рівні 4 %. Згідно з дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я, фінансування охорони здоров'я на рівні 6,4 1% ВВП розцінюється як мінімальний рівень фінансування, здатний забезпечити виживання медичної галузі; 3,2 % ВВП – як критичний рівень, за якого відбувається зниження рівня і зменшення обсягу медичної допомоги на 1/3; 1,6 % ВВП – як поза межовий, що розцінюється як рівень повного руйнування структури медичної галузі [20]. Таким чином, в Україні фінансування охорони здоров'я за рахунок бюджетних коштів знаходиться на критичному рівні, що потребує кардинального реформування системи охорони здоров'я та термінового запровадження медичного страхування.

Оцінка рівня соціальної безпеки України включає індикатор обсягу видатків зведеного бюджету на освіту у відсотках до ВВП [21]. Аналіз цього індикатора показує, що рівень фінансування освіти є критично низьким, а це, в свою чергу, дестабілізує рівень соціальної безпеки України. Пріоритетним напрямом політики соціально орієнтованої демократичної держави є духовний і фізичний розвиток людини. Саме держава повинна гарантувати необхідні організаційно-управлінські, правові та фінансово-економічні умови для створення, збереження і поширення культурних цінностей, розвитку фізичної культури і спорту в суспільстві [22].

Запорукою соціального благополуччя та економічного процвітання будь-якої країни є духовно розвинута і здорова нація. Головним джерелом фінансового забезпечення потреб духовного та фізичного розвитку в країні є кошти державного бюджету. За результатами аналізу статистичних даних, протягом 2011–2017 рр. число видатків зведеного бюджету на фінансування духовного і фізичного розвитку в Україні залишається практично на одному рівні, а саме 0,7–0,9 % від ВВП. Негативним чинником є те, що цей індикатор не перевищує навіть 1 %, хоча в 2010 р. він становив 1,2 % [11]. Саме передача у значній мірі цієї категорії витрат на місцевий рівень зумовила зменшення видатків на духовний та фізичний розвиток.

Однією зі статей видатків державного бюджету є видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення населення. Під час аналізу бюджетного фінансування соціального захисту населення у 2011–2017 рр. спостерігається збільшення його обсягу на 1,8 % (з 7,8 % у 2011 р. до 9,6 % у 2017 р.) [11]. Зазначимо, що у 2013 р. відбувалося зростання обсягу фінансування соціального захисту, що свідчить про підвищення пріоритетності соціальних

видатків державного бюджету у зв'язку з поліпшенням матеріального становища населення, розв'язанням основних соціальних проблем та підтверджує тезу про соціальну спрямованість бюджетної політики держави. Далі у наступному 2014 р. видатки державного бюджету на вищезазначену статтю скоротилися, що обумовлено політичними подіями в Україні протягом останнього року, а саме: анексія АР Крим та військові дії в окремих районах Донецької і Луганської областей. Таким чином, фінансування соціального захисту населення у межах цих територій не проводиться [23].

Держава у розвитку соціальної сфери повинна застосовувати як правові методи впливу – прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів, так і економічні – прямі державні видатки з бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорона довкілля тощо).

Незважаючи на те, що рівень демографічної безпеки на I півріччя 2018 р. зріс на 1 в. п., зазначимо, що він продовжує залишатися у зоні незадовільного стану (46 % від оптимального рівня). Депопуляція є результатом значних змін параметрів відтворення населення (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка вибіркового індикаторів демографічної безпеки України
(2011-2018 рр.)**

Індикатор	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Коефіцієнт депопуляції	1,32	1,27	1,32	1,36	1,44	1,47	1,58	1,75
Приріст населення, проміле	-3,5	-3,1	-3,5	-3,9	-4,2	-4,4	-5,1	-6,1
Чисельність наявного населення, % до рівня 1990 р.	88,31	88,03	87,87	87,63	82,81	82,49	82,15	81,77
Очікувана тривалість життя при народженні, років	71,02	71,15	71,37	71,37	71,38	71,68	71,98	н.д.
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до 1 р.), на 1 тис. народжених живими	9	8,4	8	7,8	7,9	7,4	7,6	7

Джерело: побудовано автором на основі [11]

Характерною особливістю цього процесу в Україні є, з одного боку, низький, у порівнянні з розвинутими країнами, рівень народжуваності, а з другого – катастрофічно високий (характерний для слаборозвинутих країн) рівень смертності. Значення коефіцієнта депопуляції до 1991 р. було менше одиниці, а за роки незалежності України він збільшився майже у 2 рази, що свідчить про загрозливий демографічний стан у країні, а ситуацію, що склалася, можна вважати кризовою та загрозливою для національної безпеки України. При цьому стабільне зменшення кількості населення характерне не тільки для України загалом, а й практично для всіх її регіонів. Разом з тим, необхідно враховувати, що нинішня депопуляція є довгостроковою і, за розрахунками, для швидкого виходу з неї немає підстав, навіть якщо усунути негативні політичні, соціально-економічні та демографічні чинники. Зараз склалася така структура

населення і параметри його відтворення, що і в подальшому деякий час це зумовлюватиме скорочення чисельності населення. Як свідчать прогнози експертів ООН, населення України у 2050 р. зменшиться до 30 млн. осіб [14].

Разом з тим, до головних проблем забезпечення демографічної безпеки варто включити: зниження якості та рівня життя, через що з'явилася демографічна криза; знецінення інституту сім'ї (переважання коефіцієнта смертності над коефіцієнтом народжуваності, збільшення кількості неповних, бездітних сімей, громадянських шлюбів без зобов'язань тощо) [24].

Що стосується інвестиційно-інноваційної безпеки, то протягом періоду, що аналізується (2011 – I півріччя 2018 рр.) даний субіндекс постійно знаходиться в небезпечній зоні. На I півріччя 2018 р. показник знизився на 3 в. п. або на 9,1 %. Така ситуація зумовлена несприятливим інвестиційним кліматом і недостатнім рівнем інвестиційних ресурсів через військові дії на сході країни й невизначені перспективи економічного зростання на фоні значного рівня корупції, гальмування реформ та несприятливості умов ведення бізнесу. В свою чергу, зазначене несприятливо відображається на можливостях розвитку високотехнологічного виробництва, створення продукції з високою часткою доданої вартості.

Через економічні події останнього періоду на території України інвестиції на разі майже відсутні. Держава змушена поступатися країнам ЄС та іншим країнам СНД. Іноземні інвестиції безпосередньо впливають на розвиток вітчизняної економіки шляхом зміцнення її інвестиційної привабливості та формування іміджу, що сприятиме просуванню на міжнародні ринки. У ході аналізу цієї проблеми, слід зазначити, що несприятливі умови інвестиційного клімату і сучасний стан законодавчої бази стали серйозною перешкодою щодо подальшого залучення інвестицій до держави. Крім того, актуальною є проблема, пов'язана з обмеженням доступу до інформації щодо інвестиційного об'єкту та її недостовірність, суперечливе становище вітчизняної економіки та інтересів інвесторів.

Слід наголосити на тому, що обсяги вливання фінансів від інвесторів на територію України за період 2011–2015 р. були досить стабільно динамічними. У цілому протягом аналізованого періоду маємо серйозні коливання обсягів інвестицій [119], спад надходжень відбувається в 2015 р., що є своєрідним погіршенням розвитку економіки, адже в цей період часу інвестиції скоротилися на 4,44 %, зниження спостерігається й у 2017 р. ще на 6,78 % (табл. 4).

У період 2014–2015 р. у країні впроваджено систему заходів з формування сучасних умов ведення бізнесу, що, в свою чергу, повинно сприяти відтворенню вітчизняної економіки. Через такі заходи рейтинг Світового банку Doing Business 2015 [26] за показником з легкості ведення бізнесу демонструє, що Україна посіла 96-е місце поміж 189 світовими державами, а в 2017 р. займає 80-у позицію.

Показники інвестиційного клімату в Україні (2011-2017 рр.)

Індикатор	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %	56,91	65,02	61,92	57,5	79,34	56,27	н.д.
Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %	2,89	2,16	2,12	2,65	2,58	2,87	3,09
Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	17,6	19	16,9	14,2	13,5	15	н.д.
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	30,26	30,98	31,71	34,4	47,85	43,41	36,63

Джерело: побудовано автором на основі [11, 13, 25]

Серед головних держав-інвесторів варто перелічити: Кіпр (506 млн. дол. США), РФ (395,9 млн. дол. США), Нідерланди (262,5 млн. дол. США), Великобританія (211,7 млн. дол. США), Німеччина (119,3 млн. дол. США) [11].

Географічне положення України стало однією з проблем у вливанні інвестицій, наприклад європейських, на територію країни, оскільки відчутною є значна конкуренція таких держав, як Польща, Угорщина, Чехія, країни Балтії й ін. Ці держави мають розташування більш зручне для території, яка визначає межі Європейського Союзу, та є так званими «культурно спорідненими» країнами. Уникнути цих перешкод можливо тільки покращенням інвестиційної привабливості та міжнародного брендингу.

Що ж стосується саме інноваційності України, то ситуація має незадовільний стан, що найбільш негативно впливає на інвестиційно-інноваційну безпеку загалом. Насамперед це спричинено низьким держфінансуванням наукової діяльності (рис. 5).

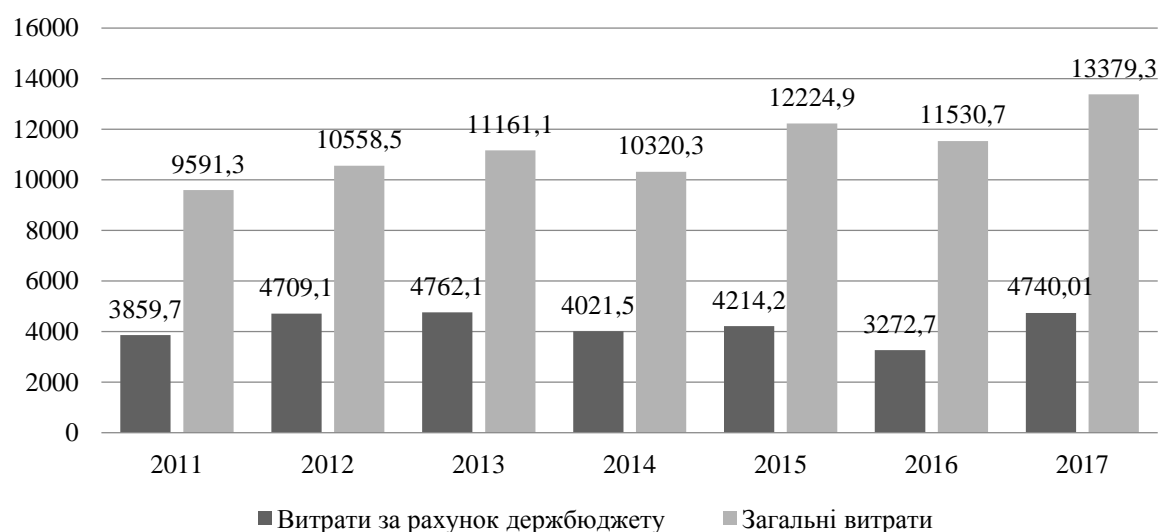

Рис. 5. Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні з 2011 по 2017 рр. (млн. грн.)

Джерело: побудовано автором на основі [11]

У період з 2011 по 2017 роки фінансування за рахунок державного бюджету коливалося в межах 28,38-42,67 % від загальної суми, тобто держава не покриває навіть третю частину витрат [2].

Інноваційна діяльність, що відповідно до чинного законодавства спрямована на впровадження й комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок та випускає на ринок нові конкурентоздатні товари й послуги, в Україні має недостатньо активну динаміку [27]. Так, протягом 2011–2017 рр. питома частка інноваційно активних підприємств становила в середньому 17 %. У 2017 р. реалізацією інноваційної діяльності у промисловості займалися 16,2 %. Обсяг підприємств, які впроваджували інновації у 2017 році, становить 14,3 % [11].

Спостерігається постійне коливання всіх показників упровадження інновацій на промислових підприємствах. Так, упродовж 2011–2015 рр. помітним є спад упровадження нових технологічних процесів, значне підвищення маємо у 2016 р., майже втричі, проте 2017 р. відзначився повторним зниженням показника. Виробництво інноваційної продукції коливається в діапазоні 2,3-4,1 тис. найменувань. Також при збільшенні питомої ваги підприємств, що займалися інноваціями, частка підприємств, що впроваджували інновації, теж збільшується, проте рівень реалізованої інноваційної продукції має динаміку стрімкого зниження від 3,8 % у 2011 р. до 0,7 % у 2017 р. і становить 3,3 % у 2012 й 2013 рр., а у 2015 – 4,2 %. Як видно з рис. 6, 2017 р. для України відзначається погіршення основних показників інноваційної діяльності промислових підприємств, що пов'язано із загостренням економічної та політичної ситуації в країні [11].

Рис. 6. Інноваційна діяльність на промислових підприємствах України впродовж 2011-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [11]

Відсталість України за кількістю інновацій є серйозною загрозою економічній незалежності, а отже, безпеці країни. Але це не єдиний чинник ризику. Одним з важливих є низька якість інновацій. Як показують розрахунки експертів, 75 % інвестицій спрямовується в III уклад та тільки 20 % і 4,5 % відповідно у IV і V технологічні уклади. Технологічна частина капітальних вкладень (технічне переозброєння і модернізація) має домінантою III технологічний уклад – 83 %, і тільки 10 % припадає на IV. Як результат цього, у промисловості України переважають виробництва третього та четвертого технологічних укладів (важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, суднобудування, кольорова металургія, органічна та неорганічна хімія), частка яких разом складає 94 %.

На п'ятий (комп'ютеризація, інформатизація, сучасні галузі електротехнічної промисловості й приладобудування, авіаційна, медична, хімічна, фармацевтична промисловість) та шостий (мікробіологічна промисловість, наукоємна і високотехнологічна медична техніка, види діяльності, засновані на біотехнологіях, генній інженерії) технологічні уклади припадає 6 %, зокрема на шостий, на який переходять постіндустріальні країни, – 1 % [4].

Варто зазначити, що інноваційна діяльність є фундаментом для забезпечення науково-технологічного підґрунтя інвестиційно-інноваційної безпеки України. Науково-технологічний розвиток країни – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів [29].

Прискорення інноваційних процесів вимагає ефективнішого використання всесвітнього інформаційного простору. Повинні бути створені й задіяні високоефективні системи телекомунікацій, розроблені та застосовані нові прискорені методи передавання й оброблення інформації та її пошук, збирання, накопичення і збереження за єдиною системою обліку електронних інформаційних ресурсів. Як відомо, в 2001 році американських економістів – Дж. Стігліца, М. Спенса та Дж. Ейкерлофа – нагородили Нобелівською премією за аналіз ринків з асиметричною інформацією. Асиметричністю в розподілі інформації називається така ситуація, коли частина учасників ринку володіє інформацією, котрою не володіють інші зацікавлені особи. Саме така асиметричність є серйозною причиною, що породжує невизначеність ефективного використання засобів і ресурсів. Асиметрична інформація змушує учасників ринку поклатися на випадок і призводить до краху ринку.

На наш погляд, за минулі 17 років після присудження трійці учених Нобелівської премії можна зробити такий висновок, що в умовах глобалізації і конкуренції між великими корпораціями, суперництва між державами за лідируючі позиції все більшого значення набуває володіння таким ресурсом, як інформація [30]. За сучасних умов інформаційна складова набуває дедалі більшої ваги і стає одним із найважливіших елементів забезпечення національної безпеки країни та економічної безпеки зокрема. Інформаційний

простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою впливають на рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку. Тому досягнутий рівень розвитку та безпека інформаційного простору, які є системоутворюючими факторами у всіх сферах національної безпеки, активно впливають на стан економічної безпеки України у тому числі та всіх її складових.

«Глобальний звіт про розвиток інформаційних технологій» аналізує дію і вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на економічне зростання і робочі місця у гіперпов'язаному світі. Звіт охоплює 145 країн і побудований на Індексі мережевої готовності (Network Readiness Index – NRI), який вимірює готовність економіки країни до використання ІКТ для підвищення конкурентоспроможності й благополуччя. Індекс вимірює рівень розвитку ІКТ за 53 параметрами. Всесвітній економічний форум і Бізнес-школа INSEAD розраховують Індекс мережевої готовності (рис. 7), орієнтований на глобальні інформаційні технології, з 2001 р. [123] У розрахованому в 2016 р. рейтингу чільні місця утримують Сінгапур (1), Фінляндія (2) і Швеція (3), а Україна посідала 64-е місце [31].

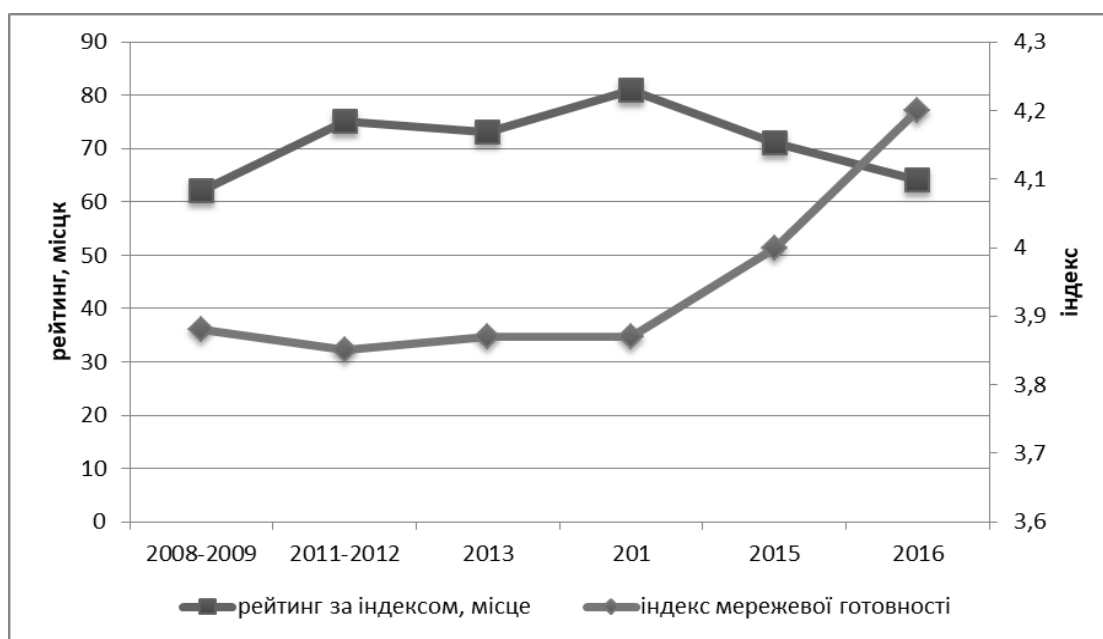

Рис. 7. Динаміка зміни Індексу мережевої готовності України 2008-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [130]

Як видно з діаграми, підвищення індексу ще не гарантує підняття позиції в загальному рейтингу, оскільки країни-лідери не стоять на місці, а постійно вдосконалюють ІКТ, мають сформовану цілісну стратегію, націлену на створення умов для підвищення навичок, розвитку інновацій і умов для підприємництва, які будуть працювати із сучасною інфраструктурою. Країни, що поступаються своїми позиціями, в тому числі Україна, стикаються з істотними викликами, які заважають більш активному впровадженню і використанню ІКТ та продовжують зазнавати труднощів з реалізацією свого потенціалу. Недостатні компетенції, нерозвинені інститути, інші слабкі місця в

політичній і адміністративній сферах, у тому числі пов'язані з бізнес-кліматом, є основними недоліками, які стримують розвиток підприємництва та інновацій.

За останні роки вітчизняна економіка перебуває у рецесійному стані, при якому більшість основних економічних показників виявляють тенденцію до спаду, що підтверджує посилення економічних небезпек як внутрішніх, так і зовнішніх та недостатній рівень забезпечення економічної безпеки держави. Отже, наразі необхідно визнавати присутність багатьох проблем у процесі забезпечення економічної безпеки країни, підтвердженням такого стану демонструє рівень інтегрального показника економічної безпеки (рис. 8), що розрахований згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженими Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. [6].

Як видно з рис. 8, за оптимального значення інтегрального показника 100 %, найвищий рівень інтегрального показника зафіксовано у 2011 р. – 50 %, що визначається, як загрозовий (небезпечний) рівень економічної безпеки (діапазон 40–59 %). Відповідно, за весь аналізований період рівень економічної безпеки перебував в межах даного інтервалу, не переходячи за небезпечну зону та не отримавши задовільного рівня, що, в свою чергу, варто визначати як негативну оцінку.

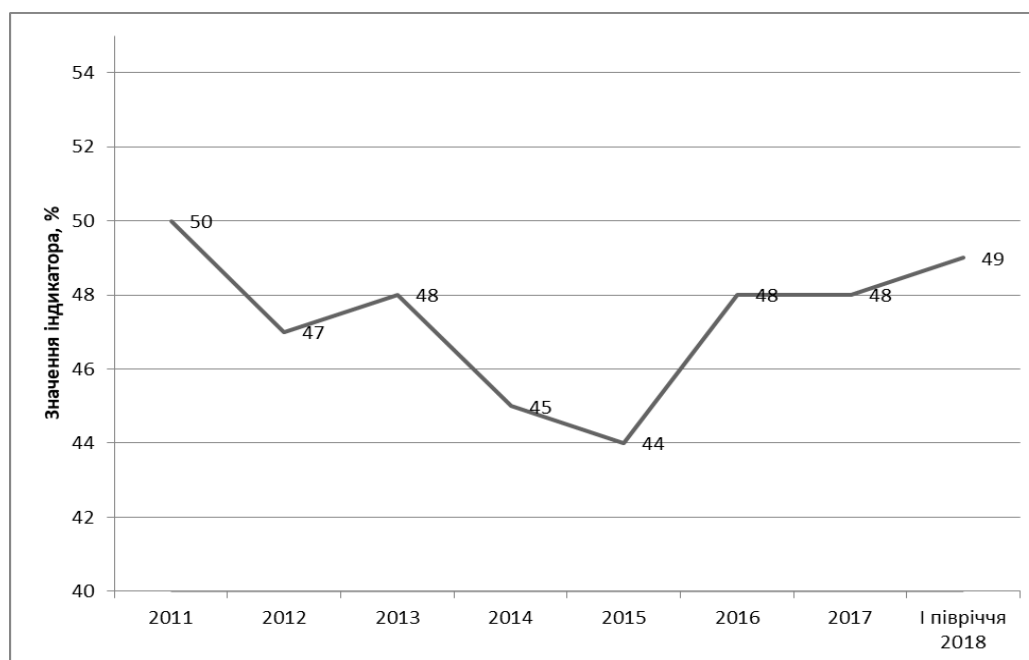

Рис. 8. Динаміка інтегрального показника рівня економічної безпеки України за 2011–2018 рр., %

Джерело: складено автором на основі [8; 11-13]

Також до негативних тенденцій потрібно зараховувати зниження інтегрального показника наприкінці 2014 р. на 4% в. п. або на 8,9 % у порівнянні із станом у кінці 2013 р. Незважаючи на незначне підвищення показника в період 2016 – I півріччя 2018 р., ми не можемо говорити про поліпшення, оскільки показник усе ще залишається в зоні незадовільного рівня і навіть не досягнув показників 2011 р.

Отже, варто зазначити присутність наразі значної кількості проблем енергетичної, фінансової, виробничої, макроекономічної, інвестиційно-інноваційної, соціальної, продовольчої, демографічної та зовнішньоекономічної сфер, що призводять до дестабілізації соціально-економічного розвитку держави та наслідком яких є спад загального рівня економічної безпеки України. Вищезазначене вказує на потребу в розробці й затвердженні на державному рівні обґрунтованої Концепції економічної безпеки держави, реалізація якої призведе до гарантування ефективного захисту та реалізації національних економічних інтересів, враховуючи цілеспрямований вплив на зовнішні й внутрішні небезпеки, що виникають.

Література:

1. Арменский А. Е., Гусев В. С., Петров А. Е. Информационная и экономическая безопасность государства : учебно-методическое пособие для государственных служащих. Москва : Мобиле, 2003. 153 с.
2. Вовченко О. В. Питома вага інноваційної безпеки в системі оцінки економічної безпеки України. *Економіка і менеджмент-2018: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку* : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 квітня 2018 р., Дніпро), 2018, Дніпро. Т. 4. С. 58–60.
3. Еромолаев А., Левцун А., Денисенко С. Основные угрозы и пути обеспечения национальной безопасности Украины. URL : <http://www.sofia.com.ua/page101.html>.
4. Вовченко О. В. Стан інноваційної діяльності України: проблеми забезпечення економічної безпеки. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки* : матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції (12–15 вересня 2016 р. Київ-Одеса). 2016. Київ-Одеса. Т. 1. Ч. 1. С. 152–156.
5. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336–340.
6. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29.10.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.
7. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
8. Офіційна веб-сторінка Національного банку України. [Електронний ресурс]. URL : <https://bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 7.02.2019).
9. Грушко В. І., Лаптев С. М., Кошембар Л. О. Фінансова безпека бізнесу: податковий аспект : навчальний посібник. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2010. 256 с.
10. Варналій, З. С., Онищенко С. В., Маслій О. А. Механізм попередження загроз економічній безпеці України. *Економічний часопис–XXI*. 2016. № 159 (5-6). С. 17–26.
11. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Офіційна веб-сторінка Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL : <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
13. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів України. URL : <https://minfin.com.ua/ua/>.
14. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. академіка НАН України С. І. Пирожкова. Київ : НІПМБ, 2003. 42 с.
15. Румик І. І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 35. С. 22–32.
16. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. URL : http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf.
17. Брожко О. О., Сокотенюк С. М. Економічна безпека критичних інфраструктур України: сучасний стан та напрями покращення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 71–75.
18. Розвиток газового сектору України в контексті євроінтеграції. URL : http://razumkov.org.ua/upload/1392734130_file.pdf.
19. Бобров Є. А. Енергетична безпека держави: навчальний посібник. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2013. 306 с.
20. Комарова І. В. Бюджетне фінансування охорони здоров'я громадян України як складової людського капіталу. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2010. № 3. С. 94–100.
21. Завора Т. М., Чепурний О. В. Аналіз та оцінка індикаторів стану соціальної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2012. № 9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_9_8.
22. Терехов В. І., Одягайло Б. М. Інституційно-культурні аспекти формування безпекового бізнесового середовища. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2015. Вип. 40. С. 29–36.
23. Сидор І. П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика. *Ефективна економіка : електронне фахове видання*. 2015. № 9. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=efek_2015_9_29.
24. Богма О. С. Аналіз рівня економічної безпеки України за основними складовими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 8. Ч. 1. С. 11–14.
25. Офіційний сайт Європейської Бізнес Асоціації. URL : <https://eba.com.ua>.
26. Офіційний сайт Світового банку Doing Business. URL : <https://russian.doingbusiness.org/ru/doingbusiness>.
27. Про інноваційну діяльність : Закон України № 40-IV 2002р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.

28. Петрова І. Л. Становлення ринку інновацій в контексті економічної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2013. № 8. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2221>.

29. Сак Т. В. Інноваційна діяльність підприємств у контексті комплексного забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 6. Ч. 3. С. 116–119.

30. Антоненко Л. А., Дера К. А. Технологічна безпека України у глобальному інноваційному просторі XXI сторіччя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Проблеми економіки та управління*. 2008. № 628. С. 18–23.

31. Всемирный экономический форум: Индекс сетевой готовности 2015 года. URL : <http://gtmarket.ru/news/2015/04/17/7128>.